

ԱՆԴՐԿՈՎՎԱԾԱՆ ԿՈՄԻՍԱՐԻԱՏԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՍՏԱՐԱՎԱԿԱՆ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՈԼՈՐՏԸ

Ռուսաստանյան պետության մեջ, այդ թվում և Անդրկովկասում, բուլշևիկյան հեղաշրջումից հետո իշխանության համար պայքարի առանձնահատուկ դրսևորումներից պետք է համարել զուգահեռ ընթացող *քաղաքային դումաների և Սահմանադիր ժողովի ընտրությունները*։ Այս գործընթացը մետրոպոլիան Ռուսաստանի հետ կապող միակ «պորտալարն» էր, որ երբեմն ձևական, երբեմն *ճակատագրական* նշանակություն ունեցող *բախտորոշ* միջոց էր դիտվում խորհրդային իշխանությունը չճանաչող Անդրկովկասյան կոմիսարիատի համար։

Մինչև բուլշևիկյան հեղաշրջումը, այդ ընտրությունները միապետությունը տապալած և ժողովրդավարության ուղին բռնած Ռուսաստանի ազգերի և հասարակության ընտրած տրամաբանական և քաղաքակրթական զարգացման միակ նախանշված ելքն էին, իսկ հոկտեմբերյան զինված ապստամբությունից հետո՝ իշխանությունը զավթած բուլշևիկների դեմ պայքարի միակ միջոցը։ Սահմանադիր ժողովի հրավիրման գաղափարի շուրջ միավորվում էին բուլշևիզմը չընդունող Ռուսաստանյան նախկին պետության հասարակական-քաղաքական բոլոր ուժերը, բանակի պետականամետ հրամանատարությունը, հակաբուլշևիկյան պետական կազմավորումները, հոգևորականությունը, մտավորականությունը, ժողովրդավարության և բազմակուսակցական համակարգի կողմնակիցները։

Սահմանադիր ժողովը և նրա պատգամավորների ընտրությունը ողջ երկրում դիտվում էր որպես միակ իրավասու, իրավազոր, օրինական հաստատություն, որը հեղաշրջումից առաջ, ընթացքում և հետո պետք է ապահովեր Փետրվարյան հեղափոխության նախանշված ժողովրդավարացման ուղին, հասարակության ազատությունն ու բազմակարծությունը։

Անդրկովկասում ընտրություններն ընթացան երկու փուլով:

Առաջին փուլն ընդգրկում էր երկրամասի խոշոր քաղաքների դումաների ընտրությունները: Բաքվում և Թիֆլիսում միաժամանակ ընթանում էին նաև բանվորական-պատգամավորական խորհուրդների ընտրություններ:

Այսպես, Բաքվի բանվորական պատգամավորների խորհրդի ընտրությունները կայացան 1917 թ. հոկտեմբերի 22-ին (նոյեմբերի 4) (այսուհետև կնշվի հին տոմարը – Վ.Մ.), իսկ Քաղաքային դումայինը՝ հոկտեմբերի 29-ին¹: Երկու ընտրությունների ընթացքն ու արդյունքները լիովին արտացոլում էին արդյունաբերական, բանվորական քաղաքում տիրող տրամադրությունները, միաժամանակ՝ նաև ազգային գործոնի դերը: Բանվորական խորհրդում ամենից շատ ձայներ ստացել էր ՀՀ Ղաշնակցություն կուսակցությունը՝ 6886, սոցիալիստ – հեղափոխականները՝ համապատասխանաբար՝ 4992, բոլշևիկները՝ 4082, մենշևիկները՝ 1005 ձայն: Քաղաքային դումայում՝ սոցիալիստական բոլկը ձեռք էր բերել 17523 քվե, ՀՀ Ղաշնակցությունը՝ 12532, իսկ բոլշևիկները՝ 11202:

Կարելի է փաստել և հաստատել Ղաշնակցության համոզմունքը, որ Բաքվում հայ աշխատավորական զանգվածների գերակշիռ հատվածը նախընտրում էր հայ ազգային-դեմոկրատական կուսակցությանը: Հոկտեմբերի 29-ին Ղաշնակցության կազմակերպած հանրահավաքի ամբիոն է բարձրանում Բաքվի մենշևիկների առաջնորդ Ն. Ռամիշվիլին և հայտարարում, որ «Ղաշնակցության հաղթությունը իմ և դեմոկրատիայի հաղթությունն է»²: Բաքվի մոտ 22.000 հայ բանվորությունից 20.000-ը ձայնը տվել էր Ղաշնակցությանը, և այդ հանգամանքն առիթ էր տվել կուսակցության ղեկավարներին անվերապահորեն եզրակացնելու, թե մենշևիկ Ն. Ռամիշվիլին խաբվել է. հայ էսեռներին՝ «Աթաբեկյաններին» և ղաշնակցականներին համարել է ոչ սոցիալիստ, ուստի այդ պատճառով, իբրև թե, Ղաշնակցության հետ խմբավորման մեջ չէին մտել³: Խնդիրը այն էր, որ,

¹ Տե՛ս «Արև», Բաքու 1917, 3 նոյեմբերի, թիվ 233:

² Տե՛ս նույն տեղում:

³ Տե՛ս նույն տեղում:

իրոք, վրացական մենշևիզմը չէր կարող հայ ազգային ազդեցիկ կուսակցությանը՝ իր ախտյանին սոցիալիստական համարել, դրանով բացահայտելով նաև իր ազգային թաքնված էությունը և ուղղվածությունը: Ուշագրավ է, որ յուրահատուկ խոստովանություն է անում Դաշնակցությունը՝ հանձին Հ. Գյուլխանդանյանի. «Առանձնահատուկ է մեր աշխարհագրական դիրքը, պատմութիւնը, կրօնը, ճարտարապետութիւնը, լեզուն, գրականութիւնը... եւ զարմանալի չէ, որ մեր սոցիալիստական շարժումն էլ առանձնահատուկ լինի»¹:

Ամփոփելով՝ նշենք, որ Բաքվի Քաղաքային Դումայի ընտրություններին մասնակցել էր 48169 մարդ, որի արդյունքում կուսակցություններին տրված ձայների մեծամասնությունը նախնական տվյալներով բաշխվել էր հետևյալ կերպ՝ սոցիալիստական խմբավորում՝ 17532 (25 տեղ), ՀՅԴ՝ 12532 (17 տեղ), Մուսավաթ՝ 10234 (14 տեղ), բուլշևիկներ՝ 11202 (16 տեղ), Ռուսաստանի մահմեդականների միություն՝ 8063 (11 տեղ), կադետներ՝ 4173 (6 տեղ), հրեական հասարակական հիմնարկությունների միություն՝ 2208 (2 տեղ) ռուս դեմոկրատների միություն՝ 1647 (2 տեղ), պետական հիմնարկությունների ծառայողներ՝ 227, հրեական սոցիալիստական խմբավորում՝ 217: Ըստ ազգային պատկանելության՝ արդյունքը հետևյալ պատկերն էր արտացոլում. հայեր՝ 38, մահմեդական-թաթարներ՝ 31, ռուսներ՝ 19, հրեաներ՝ 12, լեհեր՝ 3, վրացիներ՝ 2 հոգի²: Կարսում ևս, Քաղաքային դումայի ընտրությունների արդյունքում ստացվեց քաղաքական ուժերի նույն դասավորությունը: ՀՅԴ-ն ստացավ 8538, խեռները՝ 5505, բուլշևիկները՝ 3024, մենշևիկները՝ 754, Հայ ժողովրդական կուսակցությունը (ՀԺԿ-ը) 225 ձայն³: Աղյուսակների համադրման դեպքում ստացվում է հետևյալ համապատկերը, այն է՝ Բաքվում և շրջաններում մենշևիկներին ու խեռներին համակրում էր 23518, դաշնակցականներին՝ 19418, իսկ բուլշևիկներին՝ 15284 մարդ⁴: Եթե մենշևիկներին ու խեռներին տարանջատենք, ապա ակնհայտ է դառնում, որ Դաշնակցությունն ամենից շատ ձայներն էր ստացել և Բաքվում իշխանության համար սպասվող պայքարում,

¹ Տե՛ս նույն տեղում:

² Տե՛ս նույն տեղում, 1 նոյեմբերի, թիվ 231:

³ Տե՛ս նույն տեղում, 21 նոյեմբերի, թիվ 240:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, 3 նոյեմբերի:

յոորպես գլխավոր քաղաքական-հակառակորդ ձեռք էր բերում
Իզրուշկիկներին: Թիֆլիսում, Բաքվում, Կարսում, Բաթումում, Ալեք-
սասանդրապոլում, Գանձակում, Շուշիում, Թելավում, Գորիում, Ախալ-
ցքալաքում, Ախալցխայում, Երևանում, Նոր Բայազետում, Արդվինում,
ԲԳորիսում, Իգդիրում ընտրվել էր 251 դաշնակցական գանձատու՝
15780 ընդհանուր թվից, իսկ 304-ից՝ 32 գանձատու:

Քաղաքային դումաներում ընտրվել էին նաև Ա.-Դ. Յնչալյան,
խվրացական սոցիալիստ-ֆեդերալիստների, Ազգային-դեմոկրատա-
կան, Մուսավաթի և այլ կուսակցությունների ներկայացուցիչներ¹:
Դաշնակցությունը գերակշիռ հաղթանակ է տանում Երևանում, Ալեք-
սասանդրապոլում, Ախալցխայում, Նոր Բայազետում, Գորիսում, Արդ-
վինում (սոցիալիստական խմբակցության հետ համատեղ), Իգդի-
րում: Կուսակցությունը դիրքերը զիջում է Կարսում՝ էսեռներին,
Ախալքալաքում՝ սոցիալիստական խմբակցությունը, Շուշիում՝ հայ-
թաթարական միացյալ խմբակցությանը, Գանձակում՝ մահմեդա-
կաններին և սոցիալիստական խմբակցությանը, Գորիսում՝ մենշևիկ-
ներին, Թիֆլիսում և Բաքվում զբաղեցնում է երկրորդ տեղը՝
մենշևիկներից և սոցիալիստական խմբակցության ստացած ծայնե-
րից հետո: Հատկանշական է, որ Ալեքսանդրապոլի, Ախալցխայի,
Նոր Բայազետի քաղաքագլուխներ, Գանձակի քաղաքագլխի օգնա-
կան, Երևանի, Ալեքսանդրապոլի քաղաքային դումաների նախա-
գահներ են ընտրվում դաշնակցականները: Մենշևիկների հետևողա-
կան հակազդեցության պատճառով ՀՀԿ կուսակցությունը մեկու-
սացվում է քաղաքային վարչության համակարգից²:

Սահմանադիր ժողովի հրավիրման մասին ժամանակավոր
կառավարությունը հայտարարել էր 1917 թ. մարտի 2-ին: Ընտրու-
թյունների մասին օրենքի մշակման նախապատրաստման համար
ստեղծված Հատուկ խորհրդակցությունն իր աշխատանքներն սկսեց
մայիս 25-ին և ավարտեց սեպտեմբերի սկզբին: Այդ խորհրդակցու-
թյունը, որը նախագահում էր կադետ Ֆ. Կոկոշկինը, ներառում էր
բազմաթիվ կուսակցություններ, ռուսաստանյան գրեթե քաղաքա-
կան ամբողջ դաշտը: Հունիսյան ճգնաժամի ազդեցությամբ, երբ
առաջին անգամ բուլշևիկները հակապետական ցույցեր կազմակեր-

¹ Տե՛ս С. Сеф, Революция 1917 г. в Закавказье, (документы и материалы),
Тифлис, 1927, с. 283-285:

² Տե՛ս «Հորիզոն», Թիֆլիս 1917, 7 նոյեմբերի, թիվ 237:

պեցին Պետրոգրադում ժամանակավոր կառավարությունն անգամ հայտարարեց ընտրությունների (սեպտեմբերի 17) և Սահմանադիր ժողովի հրավիրման (սեպտեմբերի 30) ժամկետները: Այնուհետև հաստատվեց նոր ժամանակացույց՝ ընտրությունները՝ նոյեմբերի 12-ին, Սահմանադիր ժողովի հրավիրումը՝ նոյեմբերի 28-ին¹: Այս հետաձգումները բացատրվում են նրանով, որ առաջին դեպքում՝ ժամանակավոր կառավարությունը փորձում էր հաղթանակած դուրս գալ քաղաքական ճգնաժամից և նոր միայն ձեռնամուխ լինել ժողովրդավարական ընտրություններին, իսկ բոլշևիկյան կառավարությունը, զավթելով իշխանությունը, ձգտում էր ամրապնդել իր անկայուն դիրքերը, առայժմ ջլատել համառուսաստանյան դեմոկրատիայի դեռևս ազդեցիկ ճամբարը: Օգոստոսի 7-ին սկսվեցին Սահմանադիր ժողովի ընտրությունների գործերով Համառուսաստանյան հանձնաժողովների՝ Համընտրությունների նիստերը, որոնց խնդիրն ընտրությունների նախապատրաստումն էր: Սեպտեմբերին քաղաքային դումաների և զեմստվոների վարչությունները ձեռնամուխ եղան ընտրողների ցուցակների կազմման աշխատանքներին: Հոկտեմբերին ձևավորվեցին քաղաքական կուսակցությունների թեկնածուների ցուցակները: Նոյեմբերի 17-ին, հակադրվելով Բոլշևիկյան կառավարությանը, նախկին ժամանակավոր կառավարության անդամների նիստը թերթերում կոչ հրապարակեց՝ նոյեմբերի 28-ին Սահմանադիր ժողովի հրավիրման մասին: Դրան հետևեց Համընտրությունների անդամների՝ կադետների և աջ էսեռների ձերբակալումը և բոլշևիկ Մ. Ուրիցկիի նշանակումը որպես այդ մարմնի նախագահ: Սա առաջին քայլն էր Սահմանադիր ժողովը ցրելու ճանապարհին: Իր հերթին, Ժողկոմխորհը հոկտեմբերի 27-ին ընտրությունների օր էր հաստատել նոյեմբերի 12-ը: Հակախորհրդային պայքարի շնորհիվ ընտրությունները կայացան միայն 39 ընտրական օկուզներում²:

Անդրկովկասի ազդեցիկ կուսակցությունները Սահմանադիր ժողովի ընտրարշավին նախապատրաստվում էին համապատասխան ծրագրային դրույթներով և մարտավարությամբ:

¹ Ст'я Великая Октябрьская социалистическая революция, Энциклопедия, Москва, 1987, с. 549.

² Ст'я Великая Октябрьская..., Энциклопедия, с. 550:

Սահմանադրական - դեմոկրատները Սահմանադիր ժողովը, որը հրավիրվելու էր համընդհանուր, ուղիղ հավասար գաղտնի, առանց սեռական խտրականության սկզբունքների հիմքի վրա, համարում էին ժողովրդի գերագույն կամքի կազմակերպված արտահայտման միակ ճշմարիտ ձևը: Այդ ժողովի հրավիրումը նրանք ընկալում էին որպես «Սեռ հեղաշրջմամբ թելադրված» ժամանակավոր կառավարության պարտականություն: Սահմանադիր ժողովի հրավիրումով այդ կառավարությունը դադարելու էր գործել:

Սոցիալիստ – հեղափոխականները գտնում էին, որ Սահմանադիր ժողովը պետք է հրավիրվի կարճ ժամկետում՝ չկապելով այն պատերազմի ավարտի հետ: Ընտրություններին պետք է մասնակցեր ամբողջ բանակը: Ընտրությունները պետք է կայանային ընտրական հատուկ տեղամասերում, որոնք Անդրկովկասում ձևավորվելու էին ազգերի ազգագրական տեղաբաշխման սկզբունքով: Եվ վերջապես, էսեռների կարծիքով՝ ընտրությունները պետք է իրականացվեին համամասնական սկզբունքով՝ ցուցակներով:

Դայ հեղափոխական դաշնակցության մոտեցումն այս հարցում կրկնում էր զեմստվոների նկատմամբ մարտավարությունը: Կուսակցությունը համոզված էր, որ մինչև Սահմանադիր ժողովի հրավիրումն անհրաժեշտ է, իրականացնել կենսական այն պահանջները, որոնք ավելի չէին սրի ժողովուրդների և հասարակության տարբեր շերտերի հարաբերությունները: Դաշնակցությունն այսպիսի պահանջներ էր տեսնում 1) Անդրկովկասի վարչական բաժանումների փոփոխում, 2) բանվորների վիճակը բարելավելու նպատակով հաշտարար ատյանների ստեղծում, 3) գյուղացիության վիճակի բարելավում՝ նմանատիպ միջնորդական մարմինների աջակցությամբ, կալվածատիրական հողերի տուրքերի նվազեցում, 4) պետական կարգավիճակում՝ գործող դպրոցների ազգայնացում, ինչպես ղեկավարման, այնպես էլ դասավանդման իմաստով, 5) վարչական և դատական բոլոր հիմնարկներում տեղական լեզուների ներդրում:

Դաշնակցությունը լրջորեն մտախոգվում էր նաև այն հարցով, որ քանի դեռ հայտնի չէր, թե ժամանակավոր կառավարությունն ինչ տեսքով էր Անդրկովկասում կիրառելու ընդհանուր ընտրական օրենքը, ուստի անհրաժեշտ էր համարում միջոցներ կիրառել, որպեսզի հայ ժողովուրդը վարչական բաժանումների, պատերազմի

ծնած պայմանների պատճառով չգրկվեր բնակչության քանակին համապատասխան ներկայացուցչությունից:

Սոցիալ-դեմոկրատ մենչևիկների կարծիքով՝ երկրում հասունացած ագրարային, բանվորական, ազգային հիմնահարցերի շուտափույթ լուծումն, և այն մակարդակով, որ դա արժանանար հասարակության բոլոր շերտերի հավանությանը, հնարավոր էր իրականացնել միայն Սահմանադիր ժողովի ճանապարհով: Նրանք մեծ հույսեր էին կապում այդ հեղինակավոր մարմնի հետ նաև այն առումով, որ Սահմանադիր ժողովը կկարողանար վերջ տալ պատերազմին:

Սոցիալ-դեմոկրատ բուլշևիկները Սահմանադիր ժողովի նկատմամբ վերաբերմունքը կապում էին ժամանակավոր կառավարության ու զինվորական, բանվորական պատգամավորների խորհուրդների հանդեպ կուսակցական դիրքորոշման հետ և, ինչպես վերևում տեսանք, մեկ գլխավոր խնդիր ունեին, այն է՝ գիտակցելով ուժերի անհավասարությունը, իհարկե ոչ բուլշևիկների օգտին, ձախողել վերջինիս հրավիրումը¹: Դեռ 1917 թ. հուլիսի 2-ին, Ա. Զխենկելիի ստորագրությամբ շրջաբերական է տարածվում այն մասին, որ Օգակոմին կից կազմակերպվել էր Սահմանադիր ժողովի ընտրությունների անցկացման անդրկովկասյան կենտրոնական հանձնաժողով՝ Ե. Գեգեչկորիի նախագահությամբ: Հանձնաժողովի նախագահության կազմում ընտրվել էին աջ էսեռ Ա. Լոնտատիձեն, դաշնակցական՝ Ալ. Խատիսյանը, մուսավաթական Ա. Թովչիբաշևը: Սահմանվել էին նաև ընտրությունների անցկացման սկզբունքներն ու մեխանիզմները²:

Երկրամասում Սահմանադիր ժողովի ընտրությունը սկսվում են նոյեմբերի 12-ին, Անդրկովկասյան կոմիսարիատի ձևավորման գործընթացին զուգահեռ: Նոյեմբերի 9-ին, Օգակոմի անդամներ Մ. Պապաջանյանի, Մ. Ջաֆարովի մասնակցությամբ խորհրդակցությունը, քննելով Արևելյան Անդրկովկասի մի շարք վայրերից Սահմանադիր ժողովի ընտրությունների հետաձգման մասին արված հայտարարությունները, որոշեց, որ ընտրությունները պետք է սկսվեին նշանակված օրը՝ նոյեմբերի 12-ին և պետք է ընթանային

¹ Шту А. Ставровский, Программы партий и их отношение к важнейшим вопросам, Тифлис, с. 171-177:

² Шту А. Ш., ф. 103, г. 1, к. 88, р. 1-3:

քաղաքներում՝ 3 օրվա ընթացքում, մյուս վայրերում՝ 7 օրվա ընթացքում¹: Քաղաքներում ընտրությունները տեղի ունեցան նոյեմբերի 24-26-ը: Նոյեմբերի 14-ին, Օգակոմն իր վերջին հրահանգներից մեկով մասնավոր բանկերից փոխառնված գումարները Պետական բանկի միջոցով տրամադրում է Սահմանադիր ժողովի ընտրությունների կազմակերպմանը²:

Այսպիսով՝ 1917 թ. նոյեմբեր-դեկտեմբեր ամիսներին Անդրկովկասի խոշոր կենտրոններում, ապա և բուն հայկական գավառներում իրականացվեցին երկար սպասված Սահմանադիր ժողովի ընտրությունները: «Իրագործում է ռուսական հեղափոխութեան երազներից ամենամոխրականը,- գրում էր «Հորիզոնը»,- դեկարիստներից սկսած մինչեւ այսօր՝ մի դար շարունակ ռուս հեղափոխութեան կարմիր դրոշակի վրա գրած է եղել «Սահմանադիր ժողով»³: Դեկտեմբերի 2-ին Բաքվի ՀՅԴ «Արև» թերթն ամփոփելով քաղաքի և գործարանային շրջանի ընտրությունների վերջնական արդյունքները, ըստ ընտրացուցակների համարների, ներկայացնում է հետևյալ պատկերը. 1) Ա.-Դ. մենշևիկներ – 5660 ձայն, 2) կադետներ – 9054, 3) Սոցիալիստ-հեղափոխականներ – 18769 4) ՀՅԴ – 20314, 5) բոլշևիկներ – 22258, 6) վրաց սոցիալիստ-ֆեդերալիստներ – 456, 7) Հայ ազգային դեմոկրատներ – 1507, 8) վրաց ազգային դեմոկրատներ – 145, 9) ժողովրդական սոցիալիստներ – 116, Մուսավաթ – 21762, 11) Հունմեթ – 128, 12) Սահմեդական սոցիալիստական բլոկ – 903, 13) Արևմտյան Անդրկովկասի մահմեդականներ – 3, 14) Ռուսաստանի մահմեդականներ – 7850, 15) Հրեական սիոնիստներ – 2081: Այսպիսով՝ թե՛ Բաքու քաղաքի և թե՛ բանվորական շրջանների 178038 թվից քվեարկության մասնակցել էին 108208 հոգի, որից ձայների մեծամասնություն ստացել էին՝ առաջին տեղում, բոլշևիկները, երկրորդ՝ Մուսավաթը, երրորդ՝ Դաշնակցությունը, չորրորդ՝ էսեռները, հինգերորդ՝ կադետները, ապա և մյուսները: Ընտրական պայքարին մասնակցում էին 15 խմբակցություններ և կուսակցություններ: Ավելացնենք, որ քաղաքում ՀՅԴ-ն զբաղեցնում էր բոլշևիկներից (16868) հետո երկրորդ տեղը՝ 12712 ձայնով, իսկ գործարանային շրջաններում՝ երրորդ տեղը (7602)՝ Մուսավաթից

¹ Հորիզոն, 1917, 12 նոյեմբերի, թիվ 241

² Տե՛ս ԱԴԻԱ Գրչան, փ. 1, օր. 2, ձ. 116, լ. 4.

³ «Հորիզոն», 1917, 12 նոյեմբերի, թիվ 242:

(12074) և էսեռներից (8896) հետո¹: Թիֆլիսի պատկերը բոլորովին այլ էր:

Նոյեմբերի 18-ի տվյալներով առաջին հինգ տեղերը համապատասխանաբար զբաղեցրել էին. 1) մենշևիկները՝ 31290, 2) ՅՅԴ-ն՝ 19595, 3) բոլշևիկները՝ 19172, 4) էսեռները՝ 11504 և կադետները՝ 9565 ձայնով²:

Դաշնակցության կարծիքով՝ այստեղ հաղթանակ էին տարել ծայրահեղ երկու թևերը՝ կադետները և բոլշևիկները: Այդ երևույթը կարելի է բացատրել հետևյալ կերպ: Բոլշևիկների հաղթանակը կենտրոնում և իշխանությունը Թիֆլիսում զավթելու վտանգը քաղաքացիների մեծ մասին և զինվորներին շրջեց դեպի բոլշևիզմը՝ այսպիսով թուլացնելով դեմոկրատիայի ուժերը: Մենշևիկները, ովքեր այս ընտրություններում 8000 ձայն պակաս էին ստացել, քան հուլիսին կայացած քաղաքային դումայի ընտրություններում, թեքվեցին դեպի կադետները՝ որպես «Կարգի և սեփականության» միակ հենարանի, ինչպես նաև՝ դեպի Դաշնակցությունը³: Հայաստանի գավառում իր լրագրային հաղորդումներով Ասիմանադիր ժողովի ընտրությունների ընթացքի իրական պատկեր է ստեղծել Ձորագյուղի (Լոռի) պետական ազգայնացված դպրոցի ավագ ուսուցիչ, դաշնակցական Գևորգ Դեմիրճյանը՝ մեծանուն գրող Դերենիկ Դեմիրճյանի եղբայրը: Նրա տեղեկությունների համաձայն՝ Դսեղի շրջանի 15-18 գյուղերը ՅՅԴ-ին տվել էին իրենց ձայները (շուրջ 4000): Ձորագյուղից Գ. Դեմիրճյանը հաղորդում էր, որ «ընտրութիւններից մի երկու օր առաջ մեր գիւղըն էին եկել երկաթուղու վրա ծառայող երեք հոգի, որոնք հետները բերել էին մի մեծ կապոց N1 բյուլետեններով (ս.-դ. - մենշևիկների ցուցակը - Վ. Մ.): Երբ բացատրեցինք մեր եւ սոցիալ-դեմոկրատների հողային ծրագրերը, իրենք էլ փոշմանեցին: Բաժանելիս ասացին.- վարժապետ ջան, ի՞նչ անենք, կայարանում ռոճիկներս բաժանելուց հետո պարտաւորվեցինք այս թղթերը ցրել մոտա-

¹ Տե՛ս «Արև», 1917, 2 դեկտեմբերի, թիվ 247:

² Տե՛ս «Հորիզոն», 1917, 18 նոյեմբերի, թիվ 247:

³ Տե՛ս «Молот», Тифлис 1917, 21 ноября, N 40:

* 1920 դեկտեմբեր-1921 փետրվար ամիսներին նա իր կյանքի վերջին օրերը անցկացրել է Երևանի բանտում հայ ազգային-ազատագրական շարժման այլ անվանի գործիչների հետ, մահացել է անհայտ պայմաններում, թաղվել անհայտ վայրում: Այս մասին պահպանվել են Արշալույս Աստվածատրյանի հուշերը: Գ. Դեմիրճյանը տողերիս հեղինակի մոր պապն է:

կա գյուղերում»¹: Ընտրարշավին մասնակցում էին բազմաթիվ անվանի գործիչներ, Ալեքսանդրապոլից «Հորիզոնին» հաղորդագրություններ էր հղում, օրինակ՝ Իրազեկը (Հակոբ Տեր-Հակոբյան), Մեծ Ղարաքիլայից՝ Գարեգին Նժդեհը և շատ ուրիշներ:

Ղաշնակցությունն Անդրկովկասի ընտրական շրջանից Սահմանադիր ժողովին ներկայացնում էր 18 գործիչներից բաղկացած թիվ 4 ցուցակը: Կուսակցությունը ժամանակի գլխավոր ընտրությամբ գործուղում էր Ստեփան Զորյանին (Ռոստոմ), Միքայել Հովհաննիսյանին (Վարանդյան՝ «Դրոշակի» խմբագիր), Համազասպ Օհանջանյանին, Հակոբ Զավրիյանին, Ավետիք Շահխաթունյանին («Մոսոտ»-ի խմբագիր), Կոստանդին Համբարձումյանին, Հովհաննես Տեր-Հովհաննիսյանին (Քաջազունի), Սիրական Տիգրանյանին, Կորյուն Ղազարյանին, Սարգիս Արարատյանին, Արտաշես Զիլինգարյանին, (Ռուբեն Ղարբինյան), Սիմեոն Գրուզինյանին (Վրացյան՝ «Հորիզոնի» խմբագիր), Աբրահամ Գյուլխանդանյանին, Վահան Նավասարդյանին, Լիպարիտ Նազարյանին, Գևորգ Խատիսյանին, Արամ Նալչաքյանին, Համբարձում Սարգսյանին (Յապոն)²:

Ինչպես երկրամասի ազդեցիկ մյուս կուսակցությունները, Ղաշնակցությունը ևս Սահմանադիր ժողովի ընտրություններն օգտագործեց իր քաղաքական պլատֆորմը հանրությանը ներկայացնելու, կուսակցության որդեգրած ուղու ճշմարտացիությունն ու կենսունակությունը հիմնավորելու նպատակով: Իրավիճակը կտրուկ փոխվել էր այն առումով, որ անդրկովկասյան անջատ կառավարության ստեղծումը և վրացական մենչևիզմի բացահայտ անկախական տրամադրությունները Ղաշնակցությանը ևս հարկադրում էին ենթարկվել դեպքերի թելադրվող զարգացումներին և լիովին ստանձնել Անդրկովկասի հայության, մասնավորապես Երևանի նահանգի ինքնակազմակերպման խնդիրը: Կուսակցության ղեկավարները, անվանի գործիչները լիովին չէին գիտակցում այն դարակազմիկ շրջադարձը, որը պատուհասել էր Անդրկովկասին և հայության երկու հատվածներին: Իներցիայի ուժով շարունակվում էր այն մտայնությունը, թե հիմա էլ բոլշևիկյան դարձած Ռուսաստանն է զո-

¹ «Հորիզոն», 1917, 26 նոյեմբերի, թիվ 253:

² Տե՛ս նույն տեղում, 10 նոյեմբերի, թիվ 240:

րավիզ լինելու հայության խնդիրներին, հատկապես Հայկական հարցին: Կուսակցության մի հատվածը գոնե դեկտեմբերի սկզբին ավստոսանք էր հայտնում գեներալներ Կալեդինի և Կոռնիլովի նոր հարձակման կապակցությամբ, որը նպատակ ուներ վերջ տալ բոլշևիզմին: Դաշնակցությունն առայժմ բոլշևիզմը համարում էր դեմոկրատիայի մաս և Թուրքիայի հետ զինադադարի ստորագրման համատեքստում թյուրիմացության մեջ էր հայտնվում: Դաշնակցության «Молот» թերթի թղթակից Ա. Ստեփանյանն իր զարմանքն էր արտահայտում, որ կուսակցությանը կարող էին հակաճառել այն հարցում, թե հնարավոր չէր բոլշևիկների հետ համաձայնության գալ, որ նրանց ծրագիրն անիրականանալի ու կործանարար էր Ռուսաստանի համար: Որպես ասվածի հիմնավորում վկայակոչվում էր այն հանգամանքը, որ Անդրկովկասյան կոմիսարիատն ու Ուկրաինական Ռադան, որոնց անհնար էր մեղադրել բոլշևիզմի հանդեպ համակրանքի մեջ, ռազմաճակատներում զինադադար են կնքել և հրապարակել են դեկրետներ, որոնք «ոչնչով չեն տարբերվում Լենինի և Տրոցկու կազմած չափավոր ակտերից»¹: Ավելացվում էր, որ ոչ ոք չէր կարող ժխտել այն, որ իշխանությունն Անդրկովկասում, փաստորեն, գտնվում էր երկրամասային կենտրոնների ձեռքին, ինչը և պահանջում էին բոլշևիկները: Ցանկալին հնարավորի տեղ ներկայացնելով՝ հեղինակը եզրակացնում էր, որ «Անդրկովկասյան կոմիսարիատի վարքագիծն անուղղակիորեն մերժեցնում է չափավոր բոլշևիկյան հոսանքի քաղաքականությանը և լավագույն գրավականն է, որ մենք ի վիճակի ենք հաշտեցնել ռուսական դեմոկրատիայի երկու թևերը և դիմագրավել պետության դեմ կանգնած բոլոր հակահեղափոխական ուժերին»²: Այստեղ, նախ՝ արտահայտված է Սահմանադիր ժողովի հանդեպ ունեցած դեռևս լավատեսական միտումը, ապա՝ և՛ անհասկանալի և՛ տարօրինակ կերպով բոլշևիզմի նկատմամբ ունեցած հարգանքը: Եվ դա այն պայմաններում, որ Բաքվի խորհուրդն, ի դեմս Ստ. Շահումյանի, պայքար էր հայտարարել կոմիսարիատի դեմ: Բոլորովին այլ խնդիր է, որ Դաշնակցութ-

¹ Տե՛ս "Молот", 1917, 3 декабря, N 49:

² Տե՛ս նույն տեղում:

ույունն երկրամասի ռազմաքաղաքական գլխավոր խնդիրների շուրջ
 փորձեր իրոք համագործակցել բուլշևիկների հետ, ինչը չկար պար-
 ք զապես: Դաշնակցությունը մաս կազմելով Խորհրդային կառավա-
 րությանը չճանաչող Անդրկովկասյան կոմիսարիատին՝ իր ծրագրա-
 յին դրույթները, չգիտես ինչու, կառուցում էր միասնական Համառու-
 ս սաստանյան դաշնային ժողովրդավարական հանրապետության
 շրջանակներում՝ դեռևս հույսեր կապելով Սահմանադիր ժողովի
 հետ: «Հայրենիքի և հեղափոխության փրկության միակ ճանապար-
 հը կայանում է Ռուսաստանի բնակչության բոլոր շերտերի վրա հեն-
 վող իշխանութիւն ստեղծելու մէջ, - գտնում էր Դաշնակցությունը,-
 այդպիսի մի իշխանութիւն կարող է լինել Սահմանադիր ժողովը»¹:

1917 թ. նոյեմբերի 4-ին Ավ. Շահխաթունյանն Ախալցխայի
 գիմնազիայի սրահում ներկայացնում էր Դաշնակցության գաղափա-
 րախոսության առանցքը, գլխավոր նպատակները: Դրանք էին՝ ռու-
 սական դեմոկրատիայի աջակցությամբ Հայկական հարցի լուծումը,
 ռուսաստանյան դաշնային պետության և հողային հարցի նկատ-
 մամբ կուսակցության դիրքորոշումը²: «Молот» թերթը գտնում էր, որ
 կուսակցության գաղափարախոսությունը զարգացել է երկու ուղ-
 ությամբ. մի կողմից՝ ռուսական նարոդնիկության սուբյեկտիվ
 դպրոցի, մյուս կողմից՝ Կ. Սարգսի, Ֆ. Էնգելսի գիտական սոցիալ-
 քաղաքական շարժման ազդեցությամբ: Այդ երկու հարազատ
 սկզբնաղբյուրները ծուլվել են հայկական հասարակության գլխա-
 վոր տեսական արժեքների հետ, որոնք բնորոշ են հայ հասարա-
 կության բազմադարյան զարգացմանը՝ ձևավորվելով մեկ ամուր
 տեսական միասնություն: Այստեղից Դաշնակցությունը եզրակաց-
 նում էր, որ վստահաբար կարելի է խոսել հայկական սոցիալիզմի
 մասին, որ կուսակցությանը հաջողվել է ստեղծել «սոցիալիզմի երկ-
 միասնական ճշմարտություն», այն է՝ տեսական երկնքի արևմտյան
 և պրակտիկ հողի արևելյան ճշմարտությունը: Որպես Անդրկովկասի
 համար ազգային հարցի լուծման հեռահար նպատակ, Դաշնակ-
 ցությունն առաջ էր քաշում «Կովկասյան սոցիալիստական ինտեր-

¹ «Հորիզոն», 1917, 9 նոյեմբերի, թիվ 239:

² Տե՛ս «Շարժում», Ախալցխա 1917, 12 նոյեմբերի, թիվ 26:

նացիոնալի» գաղափարը, հողային հարցի լուծումը կապում էր էսենական սոցիալիզացիայի ծրագրի հետ, բանվորական հարցի լուծումը տեսնում էր կապիտալի դեմ պրոլետարիատի անգիջում պայքարի մեջ: Քաղաքացիական ազատության ընդունված նորմերը կուսակցությունը դարձյալ կապում էր հայկական բնավորության՝ անձնական կյանքում հայ մարդու ինքնություն, ազատ և անհատական պահանջների հետ¹:

Խնդիրն այն էր, որ Ռուսաստան ասված ամբողջությունը, պետականամետ ուժերը և պատերազմում Ռուսաստանի դաշնակիցները սկզբից ևեթ ըմբռնել էին բոլշևիկյան հեղաշրջման բնույթը, ուստի և անհաշտ պայքար էին սկսել խորհրդային իշխանության դեմ: Անդրկովկասը, սակայն, այդ իշխանափոխությունն օգտագործում էր Ռուսաստանից անջատվելու և ազգային պետականությունների վերականգնման նպատակով: Անշուշտ, խոսքը չի վերաբերում Արևելյան Անդրկովկասի մահմեդական բնակչությանն ու կազմակերպություններին, ուստի և հայտնվել էր բոլորովին նոր, վտանգներով առլեցուն և անորոշ իրավիճակում: Այդ անորոշությունն առավելապես բնորոշ էր հայ իրականությանը, որն ուներ արևմտահայության հարց, գաղթականության խնդիր, ռազմաճակատի պաշտպանության հրամայական: Այս ամբողջությունն էլ թելադրում էր իշխանության ընտրության հարց:

Սահմանադիր ժողովի ընտրությունները Կովկասյան ռազմաճակատում և օկրուգի թիկունքային զորամասերում նույնպես կայացան 1917 թ. նոյեմբերին: Քվեարկությանը մասնակցած զինվորների թիվը կազմում էր 420 հազար:

Արդյունքը եղավ այն, որ տարբեր կուսակցություններից ներկայացված թեկնածուներից Սահմանադիր ժողովի անդամներ ընտրվեցին էսեններից՝ 4, մենշևիկներից՝ 1 և բոլշևիկներից՝ 1 թեկնածուներ: Միաժամանակ պետք է նկատի առնել ուշագրավ այն հանգամանքը, որ Սահմանադիր ժողովի ընտրություններից 10-15 օր հետո Կովկասյան բանակի զինվորները, որոնք մեծամասամբ

¹ Տե՛ս "Молот", 1917, 14 ноября, N 34:

խօսվեարկել էին աջ էսեռների օգտին, բանակային 2-րդ համագումար
առաջարկեցին գերազանցապես բոլշևիկ պատվիրակներ, որոնք էլ
սահմագումարում անցկացրին բոլշևիկյան բանաձևեր և մեծամաս-
նություն գրավեցին երկրամասային խորհրդում¹:

1917 թ. Փետրվարյան հեղափոխությամբ սկսված Ռուսաստա-
նի ժողովրդավարության ու բազմակուսակցական զարգացման հե-
տևանկարը ընդհատվեց բոլշևիկյան հեղաշրջմամբ, սակայն Սահմա-
նադիր ժողովի գաղափարը նոր՝ խորհրդային կառավարությանը
հակադրելու միակ հույսը թե՛ Ռուսաստանում և թե՛ Անդրկովկասում
ապրեց ընդամենը մեկ ամիս:

1918 թ. հունվարի 5-ին Պետրոգրադի Տավրիկյան պալատում
առաջված Սահմանադիր ժողովը փակվեց հունվարի 6-ի առավոտ-
յան: Հունվարի 6-ի լույս 7-ի գիշերը Համառուսաստանյան կենտրո-
նական գործադիր կոմիտեն դեկրետ ընդունեց Սահմանադիր ժողո-
վի գրեթե մասին²: Թիֆլիսում հիմնվում է կովկասյան ազգամիջյան
և սոցիալիստական բյուրո՝ Սահմանադիր ժողովը պաշտպանելու
մնապատակով: Հունվարի 8-ի նիստում ընտրվում է նախագահություն,
որի կազմի մեջ մտնում են Տ. Սուշեդյանը (նախագահ), Ա. Չեկալինը
(Վլադիմիր Լենին)³: Հունվարի 15-ին Երևանի
հայոց ազգային խորհուրդը հանդես եկավ բողոքով՝ «բոլշևիկների
հանդուգն և ուզուրպատորական գործողությունների դեմ», Սահմա-
նադիր ժողովը կրկին անգամ համարելով «համառուսական հասա-
րակապետության միակ լիազոր տերը»⁴:

Եթե վրացական մենշևիկների համար սոցիալիստների երազանք
Սահմանադիր ժողովի բռնի դադարեցումը սպասված և հերթական ա-
ռիթ էր Ռուսաստանից վերջնականապես հեռանալու, անկախանալու,
մնախատեսված ճանապարհի վրա ամուր կանգնելու համար, ապա հա-
յությանը, մասնավորապես՝ Ղազնակցությանը սպասվում էր փորձու-
թյունների հինգ ամիս, որն ի հայտ բերեց հայկական քաղաքական, հա-

¹ Տե՛ս Դ. Ս. Մելիքյան, Հոկտեմբերյան հեղափոխությունը և Կովկասյան
գրանակը, Ե., 1970, էջ 392-398:

² Տե՛ս Великая Октябрьская..., Энциклопедия, с. 550:

³ Տե՛ս նույն տեղում, 11 հունվարի, թիվ 6:

⁴ «Հորիզոն», 1918, 17 հունվարի, թիվ 10:

սարակական ուժերի ամբողջության իրական պատկերը, վճռորոշ և անսպասելի զարգացումների հանդեպ պատրաստվածության աստիճանը:

**ВААН МЕЛИКЯН
ИИ НАН РА**

ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ СФЕРА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЗАКАВКАЗСКОГО КОМИССАРИАТА

РЕЗЮМЕ

После большевистского переворота специфическим проявлением борьбы за власть в Закавказье можно считать процесс выборов в городские Думы и в Учредительное собрание. В данной политической ситуации весь этот путь рассматривался в качестве единственного связующего звена, которое имело судьбоносное значение для непризнающего советской власти Закавказского комиссариата.

Демократические выборы в Закавказье проводились двумя этапами: первый охватывал выборы в Думы крупных городов края, второй - в Учредительное собрание. В избирательной компании приняли участие влиятельные политические партии Закавказья, в том числе и армянские.

Выборы в Учредительное собрание начались 12 ноября 1917 г. параллельно с процессом формирования Закавказского правительства — комиссариата. Они охватили также Кавказский фронт и тыловые части округа.